

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/03>

Баранкова В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СПРИЯННЯ СУБ'ЄКТАМ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ ПРАВ ЯК ФОРМА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Статтю присвячено дослідженню форм та видів надання правової допомоги нотаріусом через реалізацію закріплених законом повноважень щодо сприяння заінтересованим суб'єктам нотаріального процесу у реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків.

Наголошується, що обов'язки щодо сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав наближають українських нотаріусів до нотаріусів латинської школи, які беруть безпосередню участь у підготовці контрактів, здійснюють певну діяльність як юридичні радники сторін, намагаючись виключити саму можливість появи правових спорів.

Доводиться, що функція сприяння суб'єктам нотаріального процесу у реалізації їх прав та обов'язків має самостійний характер і може реалізовуватися в двох формах: як у зв'язку із вчиненням певної нотаріальної дії, так і поза її межами. При цьому надання правової допомоги через реалізацію функції сприяння у реалізації прав, пов'язане із вчиненням конкретної нотаріальної дії, проявляється у дотриманні загальних та спеціальних правил її вчинення та підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми. У таких випадках незаконність дій нотаріуса тягне за собою можливість притягнення його до правової відповідальності. Надання правової допомоги поза межами вчинення певної нотаріальної дії не охоплюється процесуальним порядком нотаріального провадження.

Висновується, що види надання правової допомоги нотаріусом зводяться до реалізації наступних повноважень: з'ясування відповідності справжнього волевиявлення заінтересованих осіб їх діям та намірам, надання правової інформації, надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання документів правового характеру, витребовування документів – доказів у нотаріальній справі. Обґрунтовується, що невиконання нотаріусом обов'язку забезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворить підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Розглянуто закріплений законом процесуальний порядок реалізації кожного із зазначених повноважень нотаріуса, з'ясовано проблемні аспекти їх здійснення та сформульовано пропозиції щодо оптимізації унормування зазначених питань у нотаріальному законодавстві.

Ключові слова: функції нотаріату, нотаріальна діяльність, правова допомога, нотаріус, повноваження нотаріуса.

Постановка проблеми. Нотаріальна форма охорони та захисту цивільних прав має за завдання забезпечення охорони та захисту цивільних прав, а також запобігання виникненню судових спорів. Спрямованість нотаріальної діяльності на зменшення кількості цивільних справ, що вирішуються у судах, на забезпечення стабільності та безконфліктності існуючим цивільним право-

відносинам зумовлює й необхідність покладення на нотаріусів повноважень щодо надання правової допомоги.

Розглядаючи функції нотаріальної діяльності як її основні напрямки, можна вирізнити серед них три найбільш суттєвих: функцію забезпечення безспірності і доказової сили документів, функцію забезпечення законності при посвід-

ченні правочинів та вчиненні інших нотаріальних дій, функцію сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та законних інтересів [1, с. 45; 2, с. 264; 3].

Остання функція потребує додаткового наукового аналізу, бо останнім часом набуває все більшого значення з декількох підстав.

По-перше, Конституція України (ст. 3) закріплює пріоритет прав людини і громадянина, проголошуючи, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці важливі положення Конституції України реалізуються, зокрема, і через діяльність нотаріату. До суб'єктів надання правової допомоги нотаріат було віднесено і Конституційним судом України у рішенні від 16 листопада 2000 р. [4].

По-друге, обов'язки щодо сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав наближають українських нотаріусів до нотаріусів латинської школи, які беруть безпосередню участь у підготовці контрактів, здійснюють певну діяльність як юридичні радники сторін, намагаючись виключити саму можливість появи правових спорів [5, с. 99–100]. Виходячи із зазначеного, в країнах латинського нотаріату цей інститут розглядається як інститут превентивного правосуддя, що функціонує за принципом стародавніх римлян: коли працює нотаріус, судді відпочивають.

По-третє, у літературі справедливо зазначалося, що право на правову допомогу, будучи закріпленим нормами Конституції України, передбачає наявність гарантованого державою механізму його реалізації з метою забезпечення прав і свобод людини [6, с. 165]. Отже, проголошене Конституцією України право на правову допомогу реалізується і у межах нотаріальної діяльності як засіб охорони та превентивного захисту прав. Зважаючи, що нотаріальна діяльність є процесуальною за своїм правовим характером, а нотаріальний процес є різновидом юридичного процесу, повноваження нотаріуса щодо надання правової допомоги заінтересованим суб'єктам, вочевидь, необхідно визнавати однією з правових гарантій забезпечення належної реалізації їх суб'єктивних безспірних прав. Слід погодитися із твердженням Ю.Т. Шрамко, що право на правову допомогу слід відносити до категорії прав людини на участь у правовому процесі, а значить визначати як конституційне право людини на отримання гарантованого державою кваліфікованого правового сприяння, у тому числі безоплатного, в реалізації нею, як учасником правового процесу, свого юридичного статусу. Це право передбачає в якості

обов'язку держави створення відповідних умов людині для отримання нею кваліфікованого сприяння в реалізації її прав та обов'язків [7, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі досліджувалася проблематика функцій нотаріату і висновки щодо їх змісту та здійснення були сформульовані у роботах В. Комарова, М. Дякович, М. Долинської, Л. Радзівської, С. Пасічник тощо. Попри це, функцію сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав виділяють не всі із зазначених авторів, співвідношення цієї функції із наданням правової допомоги нотаріусами раніше не визначалося, як не аналізувалися предметно повноваження нотаріусів, що складають зміст цієї функції.

Мета дослідження полягає у виявленні правил надання правової допомоги нотаріатом в межах реалізації функції сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів, виокремленні форм та видів надання правової допомоги, формулюванні пропозицій щодо належної реалізації зазначених повноважень нотаріуса.

Виклад основного матеріалу. Функція сприяння фізичним та юридичним особам у нотаріальному процесі має розглядатися як одна з форм реалізації права на правову допомогу, що чітко простежується у чинному законодавстві через закріплення відповідних прав та обов'язків нотаріуса. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» (далі – Закон) нотаріус зобов'язаний сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Стаття 4 Закону надає нотаріусу право витребувати від підприємств, установ, організацій відомості і документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій, складати проекти правочинів та заяв, виготовляти копії документів та витягів з них, а також давати роз'яснення з питань учинення нотаріальних дій і консультації правового характеру.

Аналіз цих та інших статей чинного Закону дозволяє виснувати, що надання правової допомоги проявляється у реалізації таких повноважень нотаріуса: з'ясування відповідності волевиявлення особи її діям та намірам (ч. 2 ст. 54 Закону), надання допомоги у виборі оптимального варіанту правочину, що, своєю чергою, полягає у роз'ясненні прав та обов'язків,

відповідних законів та підзаконних актів, попередженні про наслідки вчинюваних нотаріальних дій (ст. 5 Закону), складанні проектів правочинів і заяв, виготовленні копій документів і витягів з них (ст. 4 Закону), витребування необхідних документів – доказів (ст. 46 Закону) тощо.

На відміну від суду, який розглядає законність правочину у випадках виникнення спору за у мов, що договір уже укладено, але це якимось чином не влаштовує сторони, нотаріус має головним чином справу з появою юридичних правочинів. За допомоги нотаріуса правочини укладаються, а юридичні договірні відносини виникають. При цьому нотаріус не є мовчазним свідком укладення цивільно-правових правочинів. Його покликання зовсім інше, ніж призначення суду при вирішенні цивільної справи, який не тільки не зобов'язаний, але й, за загальним правилом, не має права допомагати стороні шляхом роз'яснення її матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків, а також форм та засобів їх реалізації. Суддя лише сприймає від сторін фактичний матеріал, що ними надається, і на підставі дослідження доказів постановляє рішення. Нотаріус же, навпаки, має стати безпосереднім учасником укладення правочину, бо зобов'язаний законом роз'яснювати кожній з його сторін суть і значення вчинюваного акту, а сам має переконуватися в тому, чи розуміють це сторони правочину і чи відповідає його зміст їх волі. У випадку, якщо при укладенні правочину відсутнє вільне волевиявлення, то немає й самого правочину. Таким чином, можна стверджувати, що нотаріус регулює волю сторін при вчиненні актів і його вплив на формування змісту правочинів є значно більшим, ніж це може здатися на перший погляд.

Нотаріус зобов'язаний визначати для фізичних та юридичних осіб законні шляхи та способи досягнення їх цілей і реалізації їх інтересів, давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій.

Роз'ясненню має передувати з'ясування дійсних взаємовідносин між заінтересованими особами та їх справжніх цілей. Наприклад, якщо одна сторона бажає придбати будинок або квартиру, а інша згодна на відчуження тільки за умови надання їй довічної матеріальної допомоги, то, з урахуванням цих обставин, нотаріус має посвідчити договір довічного утримання, а не договір купівлі-продажу або дарування, як подекуди про це просять сторони.

Отже, завдання нотаріуса полягає у тому, щоб чітко з'ясувати дійсні взаємовідносини між сторонами, а також їх наміри. Сторони можуть помил-

ково уявляти собі зміст прав і обов'язків, ступінь їх забезпеченості, тому нотаріус зобов'язаний ознайомити заінтересованих осіб зі змістом відповідних положень закону, розтлумачити його, вказати, яким чином мають сторони оформити свої правові відносини. Він має також роз'яснити всім заінтересованим особам повно та вичерпно їх права, обов'язки, підказати найкращі способи забезпечення виконання зобов'язань контрагентом. Далі на підставі отриманої від нотаріуса інформації про обсяг своїх можливостей сторони вже самі мають вирішувати, якою мірою вони їх використовують. Скажімо, чи оберуть сторони, прирізом, такі способи забезпечення, як застава або неустойка, залежатиме від їхнього розсуду, але важливо, щоб нотаріус попередив їх про надані законом можливості. У протилежному випадку невиконання нотаріусом обов'язку убезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворить підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Як приклад ситуації, де у межах нотаріального процесу було не зреалізовано у належний спосіб обов'язку нотаріуса роз'яснити наслідки вчинюваних нотаріальних дій, можна навести наступну справу. Наприклад, 30 листопада 2012 р. Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області розглянув справу за позовом Особа 1 до Особа 2 про визнання заповіту подружжя недійсним за участю в якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, приватного нотаріуса Особа 3.

В обґрунтування позову позивачка посилалася на наступне. 15 грудня 2004 р. приватним нотаріусом Бердичівського міського нотаріального округу Особа 3 було посвідчено заповіт подружжя від імені Особа 1 та Особа 4, за змістом якого вони заповіли належну їм квартиру своїй правнучці Особа 2. Позивачка стверджувала, що 15 грудня 2004 р. її невістка без її відома та без відома її чоловіка викликала додому приватного нотаріуса Особа 3 з метою складення заповіту, оскільки її чоловік був тяжко хворий. Заповіт нотаріус писав сам, жодних розпоряджень щодо складання даного заповіту ні вона, ні її чоловік не надавали. При цьому нотаріусом не було роз'яснено жодних наслідків складання цього заповіту, заповідачі заповіт не читали, і не читав його нотаріус вголос перед підписанням. Не знаючи про можливі правові наслідки, подружжя не могло повною мірою усвідомлювати правову природу вчиню-

ваного правочину та належним чином висловити своє волевиявлення. Крім того, у заповіті відсутні відомості про посвідчення заповіту поза межами робочого місця нотаріуса, хоча посвідчувався він за місцем проживання подружжя. У зв'язку з цим позивачка вважала, що заповіт має бути визнаний недійсним внаслідок допущених нотаріусом порушень закону при його складанні.

Суд, вислухавши доводи сторін та проаналізувавши докази у справі, вирішив, що позов підлягає задоволенню, і визнав заповіт недійсним з наступних підстав. Судом встановлено, що на оскаржуваному заповіті відсутні будь-які відмітки про посвідчення заповіту поза межами робочого місця нотаріуса. Нотаріус прибув до місця вчинення нотаріальної дії із текстом заповіту, викладеним на бланку за допомогою технічного засобу. Однак жодних заяв до нотаріуса щодо складання та посвідчення вказаного заповіту подружжя не подавало, з проханням викликати нотаріуса до інших осіб не зверталось. У тексті оспорюваного заповіту є відмітка про те, що заповіт прочитано заповідачами вголос, однак це відображено не перед підписами заповідачів, а після них. Як стверджує сама позивачка, вона та її чоловік заповіт вголос не читали. Крім цього, у заповіті є запис, що нотаріусом роз'яснено заповідачам зміст ст. 1243 ЦК, однак в заповіті не зазначено, в чому саме полягає зміст цієї норми. Суд взяв до уваги доводи позивачки, що нотаріус не роз'яснював їй наслідки складання такого заповіту, а саме, що заповіт може бути скасований лише за спільною заявою заповідачів за життя їх обох. Крім зазначеного, при посвідченні заповіту були присутні інші особи. Таким чином, подружжя не могло повною мірою усвідомлювати значення вчинюваного правочину та належним чином висловити свою волю, що суперечить положенню ч. 2 ст. 203 ЦК.

За таких обставин суд визнав, що подружжю не було належним чином роз'яснено права та обов'язки, які виникають та мають істотне значення у разі укладення заповіту подружжям, і заповіт складено з порушенням п.п. 11, 36, 157 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (що була чинною на час розгляду справи) [8].

Крім того, у нотаріальному процесі існує інформація, роз'яснення якої є обов'язком нотаріуса. Необхідно, наприклад, наголосити заповідачу, що у випадку існування на момент відкриття спадщини осіб, які входять до складу обов'язкових спадкоємців, вони отримають обов'язкову долю незалежно від змісту заповіту.

При укладенні шлюбного договору тлумачиться порядок набрання ним чинності (п. 2.4 гл. 5 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України); при посвідченні договору найму житлового приміщення роз'яснюється сторонам зміст ст. 796 Цивільного кодексу України; при посвідченні договорів між подружжям, батьками дитини, а також особами, які проживають однією сім'єю, роз'яснюється зміст п. 4 ст. 77 Сімейного кодексу України; при посвідченні договору про сплату аліментів на дитину нотаріусом роз'яснюється зміст п. 2 ст. 189 Сімейного кодексу України з одночасним зазначенням про це у тексті договору у частині можливості стягнення аліментів у безспірному порядку на підставі виконавчого напису у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором тощо.

При складанні проектів правочинів, довіреностей, заповітів нотаріус зобов'язаний, з'ясувавши справжні наміри їх учасників, документально зафіксувати волю останніх з урахуванням вимог чинного законодавства. І тут досить важливою є та обставина, що розробка форми нотаріальних документів є результатом не тільки (і навіть не стільки) вимог законодавця, скільки багаторічної практики нотаріату, що базується на положеннях закону і повазі до інтересів усіх суб'єктів права.

Уся різноманітність цивільно-правових документів проходить через нотаріат і цілком природно, що саме тут розробляються нові, найбільш доцільні форми документів, які задовольняють потреби цивільного обороту. Нотаріуси оформляють практично всі документи, що існують у цивільно-правовій практиці і таким чином накопичують великий досвід у своїй сфері, не доступний окремим особам. Зберігаючи те, що створено цим досвідом, нотаріат утворює у зв'язку з вимогами нових життєвих обставин і нові форми документів. У цьому його значення й основа його подальшого розвитку.

Одним із проявів функції сприяння фізичним і юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів є повноваження нотаріуса щодо витребування необхідних документів згідно ст. 46 Закону.

Надання нотаріусу заінтересованою особою всіх необхідних для вчинення нотаріальної дії документів – найважливіша умова правильного вчинення нотаріальної дії, одна з гарантій недопущення помилок з його боку.

Перелік документів, необхідних для вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії, як правило, чітко визначено в законодавстві. При цьому нотаріус не має права вимагати від заінтересованих осіб

документів та відомостей, що не стосуються вчиненої нотаріальної дії, крім тих необхідних, що передбачені законом.

Якщо нотаріус з'ясує, що особою не пред'явлено всіх потрібних документів і є необхідність у витребуванні додаткових відомостей, він не тільки приймає рішення про відкладення вчинення нотаріальної дії, але й зобов'язаний надати особі відповідні роз'яснення, а в необхідних випадках і витребувати такі документи, тобто реалізувати функцію сприяння.

Інколи вважають, що, якщо для постановлення законного і обґрунтованого нотаріального акту недостатньо даних, наданих заінтересованими особами, нотаріус має сам витребувати від відповідних установ усі необхідні відомості. Цю думку не можна визнати правильною, бо ст. 42 Закону чітко вказує, що нотаріальні дії вчиняються після їх оплати в день подачі всіх необхідних документів, тобто покладає обов'язок доводити обґрунтованість звернення за вчиненням нотаріальної дії шляхом пред'явлення певних документів – доказів на заінтересовану особу. У протилежному випадку особа, яка звертається до нотаріуса, взагалі могла б не надавати жодного документа, необхідного, наприклад, для видачі свідоцтва про право на спадщину, а всі ці документи мав би збирати нотаріус. Зміст та призначення нотаріальної діяльності за таких умов нівелювалися б.

Не виникає необхідності у витребуванні матеріалів, якщо вони знаходяться у розпорядженні заінтересованої особи, що звернулась до нотаріуса, чи без ускладнень можуть бути нею отримані у відповідних установах (копії судових рішень, довідки з місця проживання, лікування чи роботи тощо). У таких випадках нотаріус лише роз'яснює заявнику, які саме документи необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії (наприклад, стягнення заборгованості на підставі виконавчого напису). Якщо ж потім необхідні документи не будуть представлені, нотаріальна дія не вчиняється.

Такі дії не слід розглядати як витребування документів у сенсі застосування правил ст. 46 Закону, позаяк нотаріус реалізує свої повноваження у сфері безспірної цивільної юрисдикції і на вчинення певної нотаріальної дії завжди має бути висловлена ініціатива та бажання відповідних заінтересованих осіб. Неподання документів заінтересованими учасниками нотаріального процесу є невиконанням ними своїх процесуальних обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 42 Закону і наслідком у такому разі може бути тільки відмова у вчи-

ненні нотаріальної дії, інші правові санкції до таких суб'єктів застосовуватися не можуть.

Поряд із цим існують випадки, коли самому заявнику дуже складно чи просто неможливо одержати деякі документи, які перебувають у інших осіб, що можуть навіть не брати участі у даній нотаріальній справі. Така ситуація може бути зумовлена підставами суб'єктивного чи об'єктивного характеру: неправомірна відмова будь-якої посадової особи видати такі довідки, тривала затримка з їх одержанням, заборона отримання конфіденційної інформації, інформації, що становить лікарську таємницю тощо. Певні документи відповідно до чинного законодавства видаються тільки обмеженому колу визначених суб'єктів або взагалі не видаються без запиту компетентних органів (свідоцтва органів РАЦСу, медичні довідки, відомості з електронних реєстрів, інформація про внески й ін.). Саме у таких випадках нотаріус має реалізувати свої повноваження із витребування матеріалів нотаріальної справи, якщо заінтересована особа виявить ініціативу на такі дії нотаріуса, позаяк це може бути пов'язане із необхідністю додаткових нотаріальних витрат.

Різновидом правової ситуації, коли у нотаріуса виникає обов'язок щодо витребування відомостей, можна вважати й застосування правил ст. 46-1 Закону «Про нотаріат», відповідно до яких нотаріус під час вчинення нотаріальних дій обов'язково використовує відомості єдиних та державних реєстрів шляхом безпосереднього доступу до них. Невиконання цього обов'язку свідчить про порушення нотаріусом вимог закону, і з цього виходив Луганський апеляційний суд, скасовуючи рішення Северодонецького міського суду Луганської області від 8 жовтня 2020 р. у справі за позовом Особи 1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Автосервіс і Комерція», Першої Северодонецької державної нотаріальної контори про визнання протиправною та скасування постанови про відмову здійснення нотаріальної дії. Так, апеляційний суд зазначив, що державний нотаріус відмовив Особі 1 у видачі свідоцтва про право на спадщину після смерті її чоловіка Особи 4, посилаючись відсутність право встановлювальних документів на Товариство з обмеженою відповідальністю «Автосервіс і Комерція». Проте, з матеріалів спадкової справи вбачається, що державним нотаріусом не використовувалися відомості Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. За таких обставин суд визнав, що дер-

жавним нотаріусом не виконані вимоги Закону «Про нотаріат», а постанова про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину є протиправною та підлягає скасуванню [9].

Крім того, обов'язок витребувати документи – докази може виникнути у нотаріуса і в іншому випадку – у випадку, коли надані заінтересованими особами документи-докази містять суперечливі дані, що перешкоджає встановленню справжніх обставин нотаріальної справи. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 44 Закону у разі наявності сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася з вчиненням нотаріальної дії, нотаріус зобов'язаний звернутися до органу опіки та піклування за місцем проживання відповідної фізичної особи для встановлення факту відсутності опіки або піклування над нею. Інший приклад – правила ч. 5 ст. 44 Закону: у разі наявності у нотаріуса сумнівів щодо поданих документів на підтвердження цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи він може витребувати від цієї юридичної особи, державного реєстратора, органів доходів і зборів, інших органів, установ та фізичних осіб додаткові відомості або документи.

Реалізація повноважень нотаріуса щодо витребування документів – доказів у такому випадку забезпечує законність та обґрунтованість нотаріального акту, виконання функцій та завдань нотаріальної діяльності. Відсутність серед суб'єктів нотаріального процесу сторін з протилежними інтересами, відсутність спору про право унеможливають доведення й встановлення обставин нотаріальної справи у формі змагальності, і це потребує надання специфічних повноважень нотаріусу як суб'єкту, що здійснює правозастосування [10, с. 54].

Як вже зазначалося, наслідки неподання документів на вимогу нотаріуса мають розрізнятися залежно від того, у якого суб'єкта витребувалися документи. У разі неподання документів заінтересованими особами настає відмова у вчиненні нотаріальної дії. Якщо ж вимоги нотаріуса щодо надання документів-доказів не було виконано особами або органами, що не є учасниками даної нотаріальної дії, то закон не передбачає можливості нотаріуса вплинути на поведінку таких осіб. На жаль, наслідки неподання документів у такому разі можуть бути застосовані лише судом в результаті розгляду справи за позовом заінтересованої особи, на користь якої через неподання документів не може бути вчинена нотаріальна дія, до особи, яка цих документів не надала нотаріусу.

Прикладом такої ситуації є судова справа за позовом Особа 1 до Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області, за участю як третьої особи приватного нотаріуса Козелецького районного нотаріального округу про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії. Розглянувши цю справу, Чернігівський окружний адміністративний суд рішенням від 30 січня 2020 р. задовольнив позовні вимоги в повному обсязі з наступних підстав. Отримуючи свідоцтво про право на спадщину після смерті свого чоловіка Особи 2, позивачка Особа 1 дізналася про існування нарахованої, але не виплаченої за життя чоловіка пенсії, що належала Особа 2 на підставі постанови Козелецького районного суду від 20 лютого 2018 р. Приватний нотаріус, до якого позивачка подала заяву про відкриття спадкової справи для прийняття спадщини, звернувся до Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області з листом, в якому просила, у зв'язку з відкриттям спадщини та відкриттям спадкової справи, надати інформацію щодо розміру пенсії та інших соціальних виплат, які належали Особі 2, але не були ним одержані за життя. Листом від 26 березня 2019 р. приватному нотаріусу було відмовлено в отриманні такої інформації. Визнавши таку відмову протиправною, суд зобов'язав відповідача у чотирнадцятиденний строк після набрання рішенням законної сили надати інформацію нотаріусу [11].

Безумовно, виникнення судової справи в даному випадку є виправданим та необхідним кроком, але завданнями нотаріату є все ж таки зниження навантаження на судову систему і запобігання виникненню судових спорів. Крім того, нотаріус є особою, що уповноважується державою (ч. 1 ст. 3 Закону), а тому вважаємо за доцільне запропонувати внести доповнення у чинну редакцію ст. 46 Закону, передбачивши можливість стягнення штрафу за невиконання вимог нотаріуса.

Крім розглянутих загальних правил вчинення нотаріальних дій, які є проявом функції сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів, ця функція має також яскраві прояви і у нормах, що закріплюють правила вчинення певних нотаріальних дій. Слід відзначити, що вони сформульовані стосовно не тільки заявників, а й тих осіб, що не зверталися до нотаріуса, але права яких можуть зачіпатися вчинюваною нотаріальною дією. Наприклад, згідно зі ст. 63 Закону нотаріус, який одержав від спадкоємців повідомлення про відкриття спад-

щини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відомо. Відповідно до ст. 69 Закону при видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус перевіряє коло осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині.

Висновки дослідження. Таким чином, аналіз законодавства, що регулює нотаріальну діяльність, дозволяє стверджувати, що інститут нотаріату покликаний не тільки посвідчувати факти або фіксувати обставини, що мають юридичне значення, але й надавати суб'єктам правових відносин всебічну правову допомогу, і зазначені повноваження нотаріуса можуть розглядатися як окрема, самостійна функція.

Форми надання правової допомоги розрізняються залежно від того, чи повноваження щодо сприяння у реалізації прав реалізуються під час вчинення певної нотаріальної дії, чи реалізація таких повноважень із вчиненням жодної нотаріальної дії не пов'язана. При цьому надання правової допомоги через реалізацію функції сприяння у реалізації прав, пов'язане із вчиненням конкрет-

ної нотаріальної дії, проявляється у дотриманні загальних та спеціальних правил її вчинення та підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми. У таких випадках незаконність дій нотаріуса тягне за собою можливість притягнення його до правової відповідальності. Надання правової допомоги поза межами вчинення певної нотаріальної дії не охоплюється процесуальним порядком нотаріального провадження.

Види надання правової допомоги нотаріусом зводяться до реалізації наступних повноважень: з'ясування відповідності справжнього волевиявлення заінтересованих осіб їх діям та намірам, надання правової інформації, надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання документів правового характеру, витребування документів – доказів у нотаріальній справі. Невиконання нотаріусом обов'язку забезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворює підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Список літератури:

1. Нотаріат: підручник/ В.В.Комаров, В.В.Баранкова. Харків. Право. 2019. 416 с.
2. Федоренко Т.В. Нотаріат як форма захисту прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. Вип. 20. Ч. П. Том 1. 2012. С. 263 – 266
3. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види. *Форум права*. 2011. № 4. С. 208-212. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dmcptv.pdf>
4. Про офіційне тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича від 16 листопада 2000 р. No 13-рп/2000. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>
5. Дякович М. М. Особливості правового статусу нотаріуса в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2020. № 9. С. 97-106
6. Мартовицька О. В. Конституційні засади права на правову допомогу в Україні. *Юридична наука*. № 9(99)/2019. с. 159 – 167
7. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2016. 18 с.
8. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 30 листопада 2012 р. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28395036>
9. Постанова Луганського апеляційного суду від 21 грудня 2020 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93771236>
10. Баранкова В. Витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. с. 50-54
11. Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 30 січня 2020 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87353314>

Barankova V.V. ASSISTANCE TO THE SUBJECTS OF THE NOTARIAL PROCESS IN THE EXERCISE OF THEIR RIGHTS AS A FORM OF LEGAL AID

The article is devoted to the study of the types and forms of legal aid provided by a notary through the exercise of the powers enshrined in law to assist the interested parties to the notarial process in exercising their subjective rights and obligations.

The author emphasises that the obligation to assist individuals and legal entities in exercising their rights brings Ukrainian notaries closer to the notaries of the Latin school, who are directly involved in the preparation of contracts, carry out certain activities as legal advisers to the parties, trying to exclude the very possibility of legal disputes.

This work proves that the function of assisting the subjects of the notarial process in exercising their rights and obligations is of an independent nature and may be exercised both in connection with a certain notarial act and beyond. At the same time, the provision of legal aid through the implementation of the function of assistance in the exercise of rights related to the performance of a specific notarial act is manifested in compliance with the general and special rules of its performance and is subject to the requirements of the notarial procedural form. In such cases, the unlawfulness of a notary's actions entails the possibility of bringing him or her to legal liability. Provision of legal aid outside the scope of a certain notarial act is not covered by the procedural order of notarial proceedings.

In conclusion, it is noted that the forms of legal aid provided by a notary are as follows: determining whether the true will of the interested parties corresponds to their actions and intentions, providing legal information, providing advice and clarifications on legal issues, drafting legal documents, and requesting documents – evidence in a notarial case. The author substantiates that failure by a notary to fulfil the obligation to protect the parties to a notarial act from improper exercise of their rights will give rise to grounds for invalidation of a notarial deed or a notarised transaction, and for unlawfulness of such actions of a notary.

The legally established procedural procedure for the implementation of each of the specified powers of a notary has been examined and the problematic aspects of their implementation have been clarified, and proposals have been formulated to optimize the regulation of the specified issues in notarial legislation.

Key words: *functions of a notary, notarial activity, legal assistance, notary, renewal of a notary.*